

Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Malî kontrolü

EUROPEAN FINANCIAL CONTROL IN THE OTTOMAN EMPIRE

*Yazan: Amerikada Williams College Profesörlerinden
(Donald C. Blaisdell). Tercüme eden: Mülkiye
Mektebi ve Robert Kolec Muallimlerinden Hazim Atif.*

1863 istikrazı bir sene evvelki istikrazın mazhar olduğu rağbet sayesinde muvaffak olabildi. 1870 ve 1872 tarihli ikramiyeli tahvilât Viyanada pek aranıyordu. 1874 te yani tatili tediyettan bir sene evvel «*Türk istikrazına kayıt için müracaatlar fevkalâde çoktu.. Yalnız Londradaki müracaatlar bütün istikraz miktarından fazlaydı.*» (58)

Vaziyeti olduğu gibi göstermek için ilâve edilmelidir ki, 1860, istikrazı ademi muvaffakiyete uğramış, 1871 istikrazını Londra borsasına kayıt hususunda müşkülâta tesadüf edilmiş, ve 1871 istikrazı Londra Bankerleri tarafından azçok güçlkle satılabilmişti. Mamafî 1860 muvaffakiyetsizliği doğrudan doğruya (Mirès) in şahsı itibarını kaybetmesinden ileri gelmişti. (Journal des Débats) 8 Kânunusani 1868 tarihli nüshasında 1865 istikrazının satışındaki yavaşlığı, o sene bütün ecnebi istikrazlarına arız bir hâdise olarak izah ediyor ve (Bankers Magazine) 1873 istikrazının uğradığı müşkilâtı istikraz sendikalarının satılmayan tahvilleri bir müddet için portföylerinde saklamalarına atfediyordu. (59).

On dokuzuncu asrın üçüncü rubunda cari olan, hükümetlerin sermaye hareketlerine müdahale etmek siyaseti ve Garbi Avrupanın Türkiye hakkında malik bulunduğu siyasi fikirler, yani temamiyeti mülkiyesinin

[58] *Économiste Autrichien*. Du Velay de nakledilmiştir. yukarda mezkûr eser s. 256; *Times*. 18 eylül. 1814.

[59] Cilt XXXIII (Teşrinievvel. 1813) s. 1000

muhafazası esas, Türkiyede, müstakbel siyasî maksatlarla para yatırıma mâni bulunuyordu. Bu zamanda maliyeciler, müteşebbisler ve iş adamları hükümetlerinin iltiması üzerine istenilen yerlerde iktisadî menfaatler vücade getirecek derecede sistemle hareket etmiyorlardı. Teşebbüs ve enerji daima maddî faaliyet sahasını tevsia çalışır. On dokuzuncu asırda Avrupa kapitalist sisteminin inkişafı behemehal Avrupa menafi ve nüfuz mehrefini tevsia edecekti. Osmanlı imparatorluğu bu saha dahilinde idi ve sanayi ve itibarın inkişafıyla çoğalan sermayenin mühim bir kısmını celbetti. Türkiye para vermekte bu memleketi kuvvetlendirmekten başka bir siyasî maksat yoktu; bu maksadın ne dereceye kadar hasıl olduğunu da sonraki hâdisat göstermiştir. Diğer cihetten Türkiyeye yapılan ikrazlar bankerler ve spekülâsyonculara kolay ve çabuk kârlar elde etmek ve küçük sermayedarlara da yüksek faizler almak fırsatını bahşediyordu. Avrupa altınlarını şark kapılarına kadar getiren hakikî saikler bunlardı.

Fakat vukuat, kârlı istikraz işlerinden, İmparatorluk merkezinde Avrupa malî kontrolü tesisi için münasip fırsatlar ihdas etti. Bilâhara, Şarkı Karipte iktisadî faaliyetin inkişaf ettiği zamanlarda, Avrupa mümessillerinden mürekkep olan bu müessesese, gayri resmî olmasına rağmen, Avrupanın bu havalide üzerine aldığı «vazifei temdine» yardım etti. Aşağıdaki baplarda Osmanlı Düyunu Umumiye idaresinin teessüsüne takaddüm eden hadisattan ve müteakip kırk beş sene zarfında bu müessesenin Türkiye de oynadığı roldan bahsedilecektir.

Beşinci bap

Avrupa İleri Karakolunun Tesisi

Fazla avrupa sermayesinin Türkiyeye girmesindeki esaslı sebebin kâr etmek arzusundan ibaret olduğunu yukarıda zikrettik. Bundan başka pek sarîh olmamakla beraber, mevcudiyetinden şüphe edilmeyen diğer bir siyasî maksat daha vardı ki bu da Fransanın ve bilhassa İngilterenin malî muavenetlerle Türk istiklalini ve temamiyetini muhafaza arzuları idi.

Türkiyenin daima paraya ihtiyaç vardı. Gerek bu keyfiyet ve gerek İmparatorluk idaresindeki zafiyete inzimam eden, hakikî devlet adamlarının azlığı, kısa bir zamanda memleketin haricî itibarını mahvetti. Bu

elim hadiseyi doğuran vakaları zikretmezden evvel siyasi ve iktisadi vaziyeti tahlil icap eder. Hersek isyanı Sırbistan ve Karadağ harpleri ve Bulgaristan ihtilali hep 1875 ilkbaharile 1876 sonbaharı arasında zuhur etmiş ve daha büyük bir felâket teşkil eden 1877-78 Türk-Rus harbine bir mukaddime teşkil eylemişlerdi. Bu son harp ise memleketi daha çok borçlara soktu, ve çok mühim neticeler hasıl etti. Vaziyet o kadar karışık ki Avrupanın idari muavenetine katiyetle lüzum görülüyordu. Avrupanın kayıtsızlığı ve Türklerin israfı iflâsa müncer oldu; iflâs ise mühim varidatın alacaklılara terkine ve Türk hudutları içinde ecnebilerin idaresinde bir müessese tesisine sebep oldu.

Bir çok meknuz servetlere malik bulunan Osmanlı İmaratorluğunun yirmi sene gibi kısa bir müddet zarfında iki yüz milyon İsterline yakın borçlandığı halde bu tabii servetlerin mütenasip bir surette inkişaf etmemiş olması şayanı hayrettir. Türkiyenin bu mikdardaki harici borçların mürettebatını ödemeğe muktedir olduğunu iddia edenler kısmen haklı idiler. Memleketteki tabii menbaların pek vasi olduğu ve iyi bir tarzda inkişaf ettirildiği takdirde faiz ve itfa akçelerini tediyeğe kâfi gelecek varidat hasıl edeceği şüphesizdi.

Mamafî Türkiye adeta bir dairei faside içinde çalışıyordu. Türk hudutları dahilinde bir çok tabii servetler vardı. Fakat bunları inkişaf ettirmek için lâzım olan meharek ve sermaye memlekette mevcut değildi. Pek az olan yerli sermaye ise Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler gibi tabaa milletlerin ellerinde bulunuyordu. Dahilden, Türkiyenin tabii menbalarını işletecek derecede sermaye tedarik edilebileceği şüpheli idi. Osmanlı tabaasının hükûmete ikraz edebildikleri sermaye askerî masraflar ve maaşlar gibi daha müstacel ihtiyaçlar için kullanılıyordu. İmparatorlukta tabii servetleri inkişaf ettirmek için ecnebi sermayesine ihtiyaç vardı.

Ecnebi sermayesi harp masraflarını temin ve nakit sistemini ıslah için esasen Türkiyeye girmişti. Tabiatile, sonradan girecek sermayeden evvelâ harici borçların mürettebatı tediye olunacaktı. Bilâhara yapılan istikrazlar ise hükûmet hazinesine girmeden sarfolunuyordu. Sultanın masrafları, ordu ve mülki idarenin ihtiyaçları, dahili ve mütemevviç borçların tevhidini için lâzım olan mebalîğ, evvelce yapılmış istikrazların faiz ve mürettebatı: İşte hüsnü niyet sahibi bir Sadriazam veya maliye nazırının uğraşmağa mecbur olduğu müşkülât. Bunlar, aynı zamanda, imparatorluk menabiiini

inkişaf ettirecek bir programın tatbikini de gayri muayyen bir zaman için tehir ediyorlardı.

Bu şerait altında belki de Türkiyenin bu kadar olsun tediye de bulunmuş olması hayrete şayandır. Mes'ul nazırların, faizin tenkisi ve kuponlar tediyesinin tehiri gibi, tavsiyelere ittiba edebilecekleri bir çok fırsatlar zuhur etti. Böyle bir siyasetin hasıl edeceği sui tesiri düşünerek tavsiyeleri reddeden Âli ve Fuat paşalar sitayişle zikrolunmalıdırlar.

1856 Paris muahedesini takip eden onbeş sene zarfında Osmanlı İmparatorluğunun geçirdiği nisbi sükûn devresini mütemadiyen uzatmağa imkân yoktu; çünkü an'anevî düşman olan Rusya bu muahedenin takyidatını ilk fırsatta yıkmağa âmâde bulunuyordu. Bu fırsat 1870 de Fransız-Prusya harbi esnasında zuhur etti ve bundan sonra yeni bir Türk - Rus harbi artık bir zaman meselesi oldu. 1869 Girit isyanı ve Avrupa vilâyetlerinde nazarı dikkati celbeden galeyanlar, Türkiyenin hndutları dahilinde asayişini temin edemeyeceğinden korkanlar için endişe ile görülüyordu. Bu gibi dahilî memnuniyetsizlikler ve Rusyanın beslediği siyasi emeller dolayısıyla Türk tahvilât hamilleri istikbali bir az muzlim görüyorlardı. Dahilî iğtişâşatın başladığı ve ecnebî istilâsından korkulduğu bir zamanda Türkiye pervasız bir sadrıazama tesadüf etmek bahtsızlığına uğrayacak olursa Türk tahvilâtının, alelekser söylenildiği gibi, hakikaten bir spekülâsyondan ibaret kalacağı muhakkaktı.

1875 deki Karanlık Vaziyet

1875 deki vaziyet pek muzlimdi. 1874 istikrazının muvaffakiyetine rağmen imparatorluk dahilî ahvali hiç de iyi değildi. O sene bir çok vilâyetlerde mahsulât fena olmuştu; hükûmet açlığa mani olmak için halkın bir kısmına muavenete mecbur kalmıştı; seylaplar evvelki senelere nisbetle pek şiddetlidi; bir çok yerlerde hastalık zuhur etti. Bütün bunların neticesi olarak aşarın ve sair vergilerin tahsili büyük müşkülâtle yapılabiliyordu. Hükûmet varidatın tahmin edilen miktarını elde edemiyordu. Yazın Bosna ve Hersekte zuhur eden isyan Avrupa vilâyetlerinin diğer kısımlarına da sırayet ettiğinden müsellaah kuvvetlere lüzum hasıl oldu.

Pek vahim olan iktisadî vaziyete ilâveten, dahilî ve haricî borçların her zamandan fazla olan mürettebatını tediye lâzım geliyordu. Haricî

borçlar iki yüz milyon İsterline baliğ olmuştu; senevî mürettebatı on iki milyon İsterline yakındı. Bunu tediye için lâzım gelen varidatı ise 1874-75, bütçesinin yirmi iki milyon tahmin olunan umumî varidatı arasında bulmak lâzımdı. Her ne kadar varidatta 1863-64 senesi tahminine nisbetle yüzde altmış beş tezayüt görülmekte idise de haricî borçlar mürettebatının umumî varidattan tediyesi, devlet dairelerini bir sene idare için ancak on milyon İsterlin bırakacaktı ki bu mikdarla idareye imkân olmadığı muhakkaktı. Buna ilâveten on altı milyona yakın mütemevviç düyun mevcut bulunuyordu. [1]

İmparatorluk vaziyeti iktisadiyesinde vahamet baş gösterdiği ve haricî borçlar mürettebatının çoğaldığı bu zamanlarda, Avrupada da Türkiyenin bu yükler altında daha fazla dayanamayacağı şüpheleri uyanmağa başlamıştı. Muhtelif istikraz kuponları, alekser, vaktinde tediye edilmekte buldukları halde 1866 Temmuzunda tediyesi lâzım gelen umumî istikraz kuponları üç ay müddetle tehir olunmuştu. Yine 1871 de istikrazlardan bir çoğunun şartlarına riayet edilmemiş ve kuponların bir kısmı tediye olunmamıştı* Avrupayı endişeye düşüren yalnız hükümet [istikrazları kuponlarının tediyeye olunmaması değildi; verilen imtiyazlara müsteniden demir yolları yapmış olan kumpanyalardan bazılarının bir çok senelik alacakları vardı. Hükümetin taahhudatını ifaya iktidarsızlığı 1860 - 70 senelerinde kendini gösterdi. Haklarını almıyan kupon hamilleri ve menafiumumiye şirketlerinin hissedarları yeni istikraz tahvilleri ihrac edildiği zaman Londra Borsasının heyeti idaresine protesto ettiler. Protestoları haklı olmakla beraber, Türk istikraz amelîyesinin yavaşlamasına pek az tesir etti [2]. Mamafi bu tezahurat Türk tahvilât hamillerinin ve imparatorlukta ticarî alâkaları bulunanların endişelerini göstermektedir. Bundan başka evvelki istikrazlara iştirak etmiş olan İngiliz müessesatı maliyesi teminat hususunda daha müşkülpesent oluyorlardı. 1871 istisna olunursa, bütün diğer istikrazları elde etmeğe muvaffak olan Paris müesseseleri ise, bu kadar şiddetli davranmıyorlardı; fakat Fransa - Prusya harbi neticesi olarak tediyesi lâzım gelen tazminat, Fransız sermayesine ihtiyaç gösterdiğinden, bu müesseselerin de vaziyeti oldukça zayıflamıştı [3].

[1] (Du Velay) in yukarda zikredilen eseri. ss. 318, 324

[2] Yukarda dördüncü babın (58) numaralı notuna müracaat.

[3] — • ... İngiliz sermayedarları, teminat meselesine, Türkiyenin son zaman-

Londra borsasının mütezayit talepleri, Avrupada Türklerin hüsnü niyetinden şüphe edilmeğe başlanması, büyük miktardaki haricî borçların icap ettirdiği tekâlif, ve memleketin pek ziyade bozulmuş olan iktisadî vaziyeti karşısında Türkiyenin düştüğü müşkülâtan kurtulması için, namuslu, muktedir ve faal bir sadrıazama ihtiyaç vardı. 1872 de Mithat paşanın sadarete tayiniyle Avrupada hasıl olan ümitler, intrikaların paşayı mevkiinde tutmayacak derecede kuvvetli olduğunun anlaşılmasile inkisara uğradı. Mithat paşayı diğerleri takip etti, bunların da hiç biri saray intrikaları ve müstacel idarî mes'eleler karşısında mevkilerinde tutunacak derecede kuvvetli değildiler. Hüseyin Avni ve Esat paşaların müşkilâtı halledememeleri 1875 ağustosunda Mahmut Nedim paşayı mevkii iktidara getirdi. Avrupa bu zate hiç itimat etmediğinden vaziyet hakikaten karanlık görünüyordu [4].

Türk itibarını yikan bu zattir. Türkiyenin haricî borçlar mürettebatını tediye muktedir olmadığını ilân eden iradeler zamanında neşredilmiştir. Bu zamanda en nüfuzlu olan ecnebî, Rus sefiri ceneral İgnatıyef idi. Kendisi Osmanlı İmparatorluğun imhası ve Rusyanın İstanbula yerleşmesi gibi emellerde tamamiyle hükümeti ile hemfikirdi. Bu siyaseti ifrata götürdü. 1864 de İstanbula tayin edilir edilmez Sultanla vezirleri-

---

larda muamelede bulunduğu Fransız müesseselerinden çok fazla ehemmiyet vereceklerdir. Belki de şimdi karşılık gösterilen varidatın doğrudan doğruya istikraz sendikası idaresine verilmesi şeklinde, şimdiye kadar talep edilmeyen, şartlar dermiyon olacaktır.»

(Levant Herald). (Times) gazetesinde nakledilmiştir. 21 Mart, 1871. Şu fikiri de tetkik ediniz:

«Şurası muhakkaktır ki 1868 denberi yapılan ikrazlarda, iflâs korkusu ve bunun mali ve ticari alemdeki tesirleri, bankerlerin Babülinin iktidarı malî ve hüsnü niyetine olan itimullarından ziyade, amil olmuştur.»

(B. Brunswick), «La Banqueroute Turque» (Paris, 1875)

[4] Bu devrin tarihi için atideki eserler tavsiye olunur: Ali Haydar Mithat Beyin «Life of Midhat Pasha» (Londra, 1903); (L. Leouzon le Duc), *Midhat Pacha* (Paris, 1877); Y. A. «*Midhat Pacha la constitution Ottomane et l'Europe*» (Paris, 1903); Mithat paşa, «*La Turquie, son passé et son avenir*» (Paris, 1901); İzzet Rıza, «*La Turquie reformatrice et Midhat Pacha*» (Lille, 1913); Cemalettin bey, «*Sultan Murad V*» (Londra, 1895); Paul de Regla, «*Au pays de l'espionage*» (Paris, 1902); Ali Vehbi, «*Avant le débâcle de la Turquie, Pensées et souvenirs de l'ex-Sultan Abdul Hamid II*» (Neuchâtel 1916).

min teveccühünü kazanmak hususunda vakıt fevletmedi[5]. Mahmut Nedim paşa 1871 de sadrıazamdı. Kendisini Midhat paşa istihlâf etti, ve bazı ihtilâslar hakkında tetkikat yaptırarak selefini itham edecek neticelere vasıl oldu. Mahmut paşanın 1875 de tekrar sadarete nashına mani olacak derecede kuvvetli olmamakla beraber, bu malûmat kendisinin ahlakı hakkında bir fikir verir. Bu vezir ne resmî ve ne de hususi hiç bir şeref mefhumuna malik değildi. [6]

Maetteessüf tesir, tahriri vesikalardan daha fazla, şifahen ve şahsî temaslarla yapıldığından, bir tarihşinas için Ceneral İgnatyefin Türk tahvilât servisinin tatilinde oynadığı rol, ancak istidlâl tarikiyle anlaşılabilir. Pek aşikârdı ki böyle bir tarzı hareket Türkiyenin Avrupadaki itibarını haleldar edecekti. [7] Yine pek barizdi ki böyle bir tedbir Şark meselesinin

[5] (Nikolas Pavloviç İgnatıyef) 1832 de doğmuştu. 1856 ve 1864 seneleri arasında Çinde, Rusya lehine bir takım imtiyazlar elde etmeğe muvaffak oldu. 1864 de İstanbula tayin edildi ve 1876 da konferansın inkıtına kadar burada kaldı. Şark âdatına vukufu, iktidar ve pervasızlığı sayesinde Babıalî üzerinde büyük bir nüfuz temin etti. Halbuki kendisine halk arasında «Yalan babası» deniliyor ve gerek Türklerin ve gerek Rumların huriyetperver ve tarakkıperver anasırı kendisinden nefret ediyordu. 1881 de Rusya dahiliye nazaretinde (Lui Melikof) a halef oldu; fakat muvaffak olamadığından Çar tarafından azledildi ve menküben öldü. (Sir Henry George Elliott) «Some Revolutions and other Diplomatic Experiences» (Londra, 1922) s. 186.

[6] Mahmut pasa Rus sefirinin o derecede tahtı tesirinde idiki kendisine «Mahmudof» deniliyordu. «Sadrazam Mahmut pasa tamamen Rus sefirinin tesiri altında id Bütün ilhamlarını kendisinden alıyordu.» (G. Poulgy), «Les Emprunts de l'état Ottoman» (Paris, 1918), s. 66.

[7] «Türk imparatorluğunün imhası fikrini her türlü vasıtalarla takip eden İgnatıyef, vaziyeti maksadına vasul için iyi bir fırsat addetti. Tahvilât faizlerinin talili buna teşebbüs eden devletin iflâsı demektir. Türkiye için böyle bir tedbirin neticeleri daha mühim olabilirdi.» Aynı eser, S. 67.

«Aldığımız malûmat doğru ise sabık sultan üzerinde büyük bir nüfuza malik olan ve bu hükümdarın en basiretsiz ve gaddarane hareketlerinde mühim bir hissesi bulunan Ceneral İgnatıyef Hünkâr İskeleyi ittifakına pek müsabih bir vaziyet ihdas etmişti... Rusya padişahı himaye edecekti; Boğaz içine gönderilecek askerler hazır bulunuyordu ve müdahale talebi ya imza edilmiş veya imza edilmek üzere idi ki softaların nümayisi ve bunu takip eden hali hadisesi intrikalara nihayet verdi... O bedbahl hükümdarın sukutu Rus nüfuzuna müstenit siyaset için mühim bir darbe teşkil eyledi ve Ceneral İgnatıyef için de sahne iñhizamından bir müddet için uzaklaşmaktan başka yapılacak bir şey kalmadı.» «Edinburgh Review» Cilt CXLIV (Teşrinievvel 1876) s. 563.

yeniden açılmasında mühim bir amil olacak ve bu da Rusyaya, asırlardan beri beslediği, Boğaz içine yerleşmek emelinin tahakkuku için bir fırsat verecekti. Mamafî Mahmut Paşanın hareketile Rus sefiri arasında doğrudan doğruya bir münasebet bulmak gayrı mümkün olmasa bile pek güçtür. Bununla beraber muasır bir muharririn yazdığı gibi Avrupada Türk itibarını haleldar eden malî tedbirlerin ittihazına Sadrazamı İgnatıyefin teşvik ettiğine dair umumî bir kanaat mevcuttur... Her halde pek şayanı dikkattir ki Türkiyedeki suidarenin en fena devri Ceneral İgnatıyefin en nüfuzlu bulunduğu bir devirdi [8].

Tediyatın Tatili

6 Teşrinievvel 1875 de Osmanlı hükûmeti, beş milyon liralık bütçe açığı karşısında, kuponların ancak nisfını nakten tediye karar verdiğini İstanbul gazetelerinde ilân etti. Kuponlar bedelatının diğer nisfı, beş sene yüzde beş faizli tahvilât şeklinde tediye olunacaktı. Bu esas 9 teşrinievvel tarihli resmî bir kararnamede tafsil ve izah olundu. Ayın 14 ünde hariciye nazır Saffet paşa ecnebî memleketlerindeki Osmanlı mümessillerine hükûmetin (evelki kararnamelerde dahil bulunan) bir fikrini tebliğ eyledi. Bu karara nazaran, Osmanlı Bankası, Paris ve Londradaki komiteleriyle müştereken, muhtelif istikrazları ihraç edenlerle, tahvilât servisine tahsis edilmiş varidâtı tahsil edecek mümessilleri tayin hususunda teşriki mesai edecekti[9].

Bu kararnamelerle tesis olunan rejim ancak üç ay devam etti. 1876 martında, 1858 istikraz kuponu tediye olunmadı ve 1869 ve 1873 kuponlarının tediyesi tehir edildi. Karadağ isyanı da bu esnada zuhur etti ve

[8] Aynı eser cilt CXLV (kânunusani, 1877), s. 277; (Morawitz) in eserine de bakınız. Muasır Fransız ve İngiliz muharrirlerinin İstanbuldaki Rus faaliyeti hakkındaki mütaleaları belki de hükûmetlerinin Rus amaline karşı beslediği şüphelerin bir aksi idi. 5, 6, 7 ve 8 numaralı notlardaki fikirler bir Amerikalı muharrir (E. W. Latimer) tarafından da tekit olunmaktadır. «*On dokuzuncu asırda Türkiye ve Rusya*» (Altıncı tabı, Chicago, 1903), s s. 209, 300, 331, 335.

[9] (Brunswick), yukarda zikredilen eser. «*La crise financière de la Turquie*» (Paris, 1874); (Georges Court), «*Deux mots sur les fonds turcs*» (Nice, 1876); (D. Czunt) «*Encore deux mots pour la défences des intérêts des détenteurs de fonds Ottomans en Turquie*» (İstanbul, 1878)

haziranda Sırp kuvvetleri Türk hududunu tecavüz ettiler. Bu vakalar ve Abdülâzizin 1876 mayısında hal'i, Abdülhamidin cülusuna ve kanunu esasının ilânına müncer olan hadisatın başlangıcı idi. Bu mühim siyasî meselelerin muvakkaten hallini müteakip Türk-Rus harbi zuhur etti.

6 Teşrinievel 1875 den 20 Kânunuevel 1881 e kadar olan zamana «iki kararname arasındaki müddet» denilir. Bunlardan birisile tediyat nisfına indirilmiş, diğeri yani muharrem kararnamesi de o zamana kadar dahili isyanlardan ve haricî harplerden dolayı halli taahhur eden malî mesaili bir sureti halle rapteylemişti. Türk tarihininin bir çok vekayi ile dolu olan bu devrinden ancak tahvilât hamilleri komitalarının, alacaklarını temin için sarfettikleri gayret ve Muharrem kararnamesine takaddüm eden en bariz malî hadiseler dolayısıyla bahsedilecektir.

Tahvilât hamillerinin ekserisi İngiltere ile Fransada bulunduğundan Mahmut paşanın hareketine karşı en şiddetli protestolar da bu memleketlerden yükseldi [10]. Diğer memleketlerdeki tahvilât azdı; sendika teşkilâtı da muntazam değildi. Viyena ve Berlindeki teşkilâtı Paris ve Londra bankerleri idare ediyorlardı. Paris ve Londradaki tahvilât hamilleri ellerindeki tahvilâtın teminat derecesine müstenit muhtelif guruplar halinde toplandılar. Meselâ 1855 istikraz hamilleri emin bir vaziyette idiler; çünkü Osmanlı hükümeti 6 teşrinievvvel kararnamesine bu istikrazı ithal etmemişti. Mısır vergisinin karşılık gösterildiği (1854, 1858, 1871) istikraz hamilleri tabiaten birleşiyorlardı. 1862 istikrazının hamilleri ise bu istikrazın ihracında İngiltere hükümetinin gösterdiği muzaharet dolayısıyla mümtaz bir mevkide olduklarını hissediyorlardı. İmparatorluğun varidatı umumiyesi karşılık gösterilmiş olan umumî düyun hamilleri ise vaziyetlerinin zaif olduğunu görmekte beraber her hangi bir sureti halde kendilerinin de dahil olacaklarını ümit ediyorlardı. Fransadaki hamilleri de aynı suretle gurplara ayrılmışlardı. Bu hal gerek İngiliz ve gerek Fransız hükümetlerine yapılan müracaatlarda fevkalâde karışıklık hasıl ediyordu. İtilâfın daha evvel yapılmamasının en mühim sebebi de budur.

[10] Türk hükümetinin harekâtına karşı protesto yağdıranlar içinde: «Öyleleri vardır ki hurslarının inkısara uğramasından mütevellit bir kinle ateşlenmişlerdir. Bunlar yüzde yedi faiz alabildikleri müddetçe, fena bir hükümete milyonlar verdikleri halde, faiz yüzde üçe inince bu hükümetin bütün kusurlarını meydana çıkarıyorlar.. (Edinburgh Review) cilt CXLV (Kânunusani, 1877), s. 265. Aynı eserin Cilt CXLIV (Teşrinievvvel, 1876), s. 545-6 ya da bakınız.

1854 ve 1855 istikraz hamilleri lehine Fransız ve İngiliz hükümetleri müştereken ve resmen müracaatta bulunmuşlardı. Bunlar istisna olunursa diğer istikrazlar için İngilterenin siyaseti, ancak gayrı resmî surette muzaharette bulunmaktı. (Lord Derby) selefleri tarafından takip olunan bu siyaseti, Teşrinisani 1875 de, Mısır vergisi istikraz hamillerini temsil eden (Mr. Palmer) ve diğerlerine sarahaten izaheyledi. (Lord Derby), hariciye nazırı] sıfatıyla Türkiyenin daha bir müddet alacaklıları için bir şey yapmıyacağı fikrinde idi ve borçlarının faizlerini indiren veya bunları tamamen inkâr eden İspanya, Yunanistan ve bir çok cennubi Amerika devletlerinin tahvilât hamilleri tarafından da Hariciye nezaretine müracaatlar vaki olduğunu heyeti mürahassaya hatırlattı, ve dedi ki:

«Bütün bu muamelâta hiç değişmeyen prensibimiz, lüzum ve fayda gördüğümüz zamanlar manevî ve gayri resmî muzaharette bulunmak fakat resmî hiç bir talep yapmamak olmuştur.. Fikrimce bu prensip doğrudur. Çünkü eğer bu memlekette, ecnebi devletlere ikrazatta bulunanların, hükümetin resmî muavenetine mazhar olacakları anlaşılacak olursa binnetice en zayıf ve en az itibarı olan devletler gayet müsait şartlarla para bulmağa muktedir olacaklardır. Bu hususta düşünülecek mes'ele sudur: Acaba Türk istikrazı için hususi ve istisnai bir hal var mıdır? Türkiyeye kefalet ettiğimiz muhakkaktır; fakat bu bir istisnai hal teşkil etmez. Çünkü Yunanistan için de aynı şeyi yaptık; Türkiye için harp ettik, fakat bu da hususi bir vaziyet ihdas etmez, çünkü İspanya için de harp etmiştik. Asıl müşkilât çıkarıcı mes'ele bazı ricalimizin parlamentoda kullandıkları lisadır. Mamefi bunun da hiç bir zaman tam bir kefalet olacak dereceye kuvvetli olduğunu zannetmiyorum.

(Lord Derby), (Palmerston) ile (Clarendon) ve (Russell) in bu mes'ele hakkında söylediklerini iyice tetkik etmişti; kendilerinin Türkiyeye manevî muzaharette icabından çok ileri gittikleri fikrinde olmakla beraber şu suretle mutalaa dermiyan ediyordu: *«Kullandıkları lisandan ademi tediyeye halinde*

[11] «Parliamentary Papers», Türkiye, No : C. 1424 (1876) tahrirat 47. Dört sene evvel Ecnebi tahvilât hamilleri cemiyetinden (Mr. Hyde Clarke) a da aynı cevap verilmiştir. Aynı eser, No. C. 1077 (1874) Tahrirat 61. 1879 dan evvel İngiltere hariciye nazaretinin İstanbuldaki mümessillerine verdiği talimat ve İngiliz tebeası tarafından yapılan protestolara verilen cevaplar ancak gayrı resmî muzaharette bulunabileceğini ifade ediyordu. Aynı eser. No. C. 1424 (1876) Tahrirat 64, 65, 68, 69, 73, 90, 91, 97, 123.

hükümetin kuvvetle müdahale ederek, tediyeye icbar edeceğini istihraç doğru olamaz. Fikrimce İngiltere hükümetinin üzerine aldığı şey alacaklılar lehine muktedir olduğu derecede manevi tesir kullanmaktan ibarettir.»

İngilterenin Roma sefiri (Sir A. Paget) in (Lord Derby) ye gönderdiği 30 teşrinisani 1875 tarihli tahrirattan, diğer devletlerin de aynı siyaseti takip ettikleri anlaşılıyor. Bir gün evel İtalyan hariciye nazırı (Signor Venosta) dan İtalyan hamillerin menafiinin muhafazası hususundaki noktai nazarı hakkında bir sual sormuştu. Hariciye nazırı İstanbuldaki İtalyan sefirinin teşebbüsâtından meclise malûmat verdikten sonra diğer devletlerle müdavelei efkârda bulunduğunu söyledi; «*Bundan da anlaşılıyor ki diğer devletler ihtiyatla harekete karar vermişlerdir...*» [12]

Türk-Rus harbinden evel hamillerin yaptıkları içtimalar ve İngiliz ve Fransız hükümetleri nezdin e yapılan müteaddit müracaatlar, Türk tahvilâtının istikbalini tesbit hususunda bir netice vermedi. Alâkadarların bu işi ehemmiyetle takip ettiklerine şüphe yoktur. Bir çok defalar Osmanlı Hükümetinin, kendisine teklif olunan hal şekillerini tetkike hazır bulunduğu da anlaşılıyor [13]. Mamafî her defasında dahilî vaziyetin yeni bir safhası, halli lâzım daha mühim bir mesele ortaya çıkmıştır. Rus - Türk harbinin zuhuru, meselenin hallini katiyetle tehir etti. Rusların muvaffakiyeti ihtimali baş gösterdiği zaman alâkadar hamiller hariciye nazaretlerine, bu sefer Babîâli üzerinde tazyik icrası için değil, belki Rusya ile Türkiye arasında yapılacak muahedenin kendilerine gösterilen karşılıkları ellerinden almaması ve arazi ilhak edildiği takdirde de mütenasip bir kısmının bu araziyi ilhak eden devletlere kabul ettirilmesi için, müracaatlarda bulundular.

İşte (Lord Salisbury) ye 3 ve 16 Nisan 1878 tarihli iki mektup bu meelde idi. Bunlardan birisi yüzde beş faizli 1865 - 1873 istikrazları İngiliz hamilleri komitesi reisi (Mr. H. Guedalla), diğeri de yüzde altı tahvilât hamilleri komitesinin reis ve reisi sanisi (C. F. Hammond) ve (James Lando) tarafından gönderilmişti. Aynı zamanda herhangi bir

[12] Aynı eser, tahrirat 71

[13] Aynı eser, No. C. 1744 (1877) ve No. C. 2136 (1878). (Hammond) Projesinin metni ve izahı için aynı eseri de No. C. 1424 (1876) 79 numaralı tahrirata ve (Du Velay) in yukarda zikredilen eserinde ss. 346 - 54 e bakınız.

umumî kongredeki mürâhhaslara Türk tahvilât hamillerinin menafiini muhafaza etmeleri için talimat verilmesi (Lord Salisbury) den rica olunuyordu (14).

Fransa başvekili (Waddington) Ayan meclisindeki bir suale cevaben 2 Nisan 1878 de demişti ki:

“Bu mes’elede, bizim kadar alâkadar olan diğer devletlerle anlaşacak olursak bunun da kongreye tevdi edilecekler meyanında bulunması gayri mümkün değildir...”

Dokuz yüz seksen hâmilin mutalebatını muhtevi, Marsilya ticaret odasının tahriratına cevaben, Başvekil, Ayan meclisindeki beyanatını hatırlattı ve ilâve etti:

“Eğer bir kongre toplanacak olursa Fransa hükümeti bu talepleri arz etmek için diğer devletlerin müşareketini memnuniyetle kabul edecektir...”

Enkazın Kurtarılması

Hamillerin talepleri ilk defa Berlin kongresinde resmen nazarı dikkate alındı. Bu zamana kadar hükümetlere münferiden müracaatlar yapılarak Babıali nezdinde resmen mütalebede bulunmaları istenmişti. Bu teşebbüslerin akamete uğradığından bahsettik. Mamaafih Berlinde Fransız hamillerini temsil eden (Keraty) ile İngiliz hamiller namına çalışan (Guedalla, Hammond ve Landon) dan mürekkep müşterek bir komita, İtalyan başmürâhhası kont (Corti) yi kongrada Türkiye maliyesi meselesini ortaya atmağa ikna eyledi[16].

11 Temmuz 1878 de Kont (Corti) İngiliz ve Fransız delegeleriyle müştereken şu beyannameyi kongreye verdi: *“Kongrede temsil olunan devletler İstanbulda hükümetleri tarafından tayin olunan mütehassıslardan mürek-*

[14] «Parliamentary Papers», Türkiye, No. C. 2136 (1878) Tahrirat 31 ve 42.

[15] Aynı eserde (Lord Lyons) in (Lord Salisbury) ye yazdığı tahrirat No. 46.

[16] *“Türk tahvilâti hamilleri Londra komitesinin üç delegesi yani, ben, (Mr. Hammond), ve müteveffa (Mr. Landon) ile Fransız komitesi delegesi Kont (Keraty) nid israrı üzerinedirki (Kont Corti) 1878 Berlin kongresine Türk maliyesi meselesini arz etmiştir...”* Aynı eser, Turkey No: C. 2709 (1880) (Mr. Guedalla) nın (Earl Grenville) e yazdığı 15 Temmuz 1880 tarihli ve 110 numaralı tahrirat.

kep bir komisyon teskilini ve bu komisyonun tahvilât hamillerinin şikâyetlerini tetkik ve Türkiyenin vaziyeti maliyesinin müsaadesi nisbetinde bu talepleri isafa memur edilmesini Babıâliye tavsiye ederler...

Bu beyannameye Türk Başmurahtası Kara Todori paşa itiraz ederek "hükümetinin mesaili maliyeye ehemmiyet vereceğini, çünkü bunun bir vazife olduğunu ve vaziyetin islahı için elinden geleni yapmak Babıâlinin menfaati icabından bulunduğunu" söyledi. Fakat Bismark mevcut diğer murahtasların İtalyan murahtasının beyanatına iştirak edip etmediklerini sorduğu zaman Rus ve Avusturya delegeleri iştirak ettiler. Binnetice beyanname 11 Temmuz 1878 tarihli ve XVIII numaralı protokol olmak üzere resmî fezlekeye idhal edildi. [17]

Berlin muahedesine şu esaslar ithal olundu: Bulgaristanın padişaha bir vergi varmesi; Rumeliışarkî vilâyeti varidatından bir kısmının düyünü umumiyeye tahsisi; Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ tarafından düyünü umumiyeden bir kısmının tekabbül olunması; Türkiyenin Rumeliışarkî demir yollarına müteallik hukuk ve vazâifinin eynen ipkası. Bundan başka Türkiyenin Rusyaya 35,000,000 Türk lirası tazminatı harbiye vermesi takarrür etmiş fakat XI numaralı protokolla bu tazminatın hiç bir zaman eski alacaklıların haklarını ihlâl etmeyeceği tasrih olunmuştu [18].

Muahede imza edilir edilmez tahvilât hamilleri Babıâliyi yeni tekliflerle tazyika başladılar. [19] Berlinde Fransız ve İngiliz mümessilleri arasında

[17] Aynı eser, Türkiye No. 39 (1878) ss. 257-71.

[18] (Hertslet), «Map of Europe by Turkey» (4 cilt, Londra, 1891), cilt IV, ss. 2771-2; s. 2865; ss 2771-2, 2790, 2785. Aşağıda altıncı bapta bu maddelerin tatbikinde tesadüf edilen müşkülâtın bahis kısmına da bakınız.

[19] Bir İngiliz - Fransız komitesi namına hareket eden (Comte de Tocqueville) in Babıâliye takdim ettiği proje 1879 kânunusânisinde hükümet tarafından imza edilmişti. Bu projeye göre haricî düyün tevhit olunacak 'mürettebatı seneviyesi için muayyen varidat karşılık gösterilecek ve bu varidat iki Osmanlı, iki Fransız ve iki İngilizden mürekkep bir komisyon tarafından idare olunacaktı. Bu komisyondaki delegeler hükümetleri tarafından tayin edilecek fakat gerek salâhiyetlerini ve gerek maaşlarını Osmanlı hükûmatından alacaklardı. Paris bankerlerinden mürekkep bir grup Babıâliye 200 milyon frank ikraz edecek ve bunun mürettebatı da yine yukardaki komisyon tarafında idare edilecekti.

Fransız ve İngiliz hükümetleri bu tasavvura muzaheret hususunda tereddüt ettiler. 1858 ve 1862 istikraz hamilleri muhalefet ediyorlardı, projede mevzuubahis olan varidatın esase nmuhassas olduğu anlaşılıyordu pek yakında serbest kalacağı belli değildi; gümrükler üzerinde ise ciddi bir kontrol yoktu. (M. Waddington) projede mevzuubahis istikrazın yapılabilece-

mevcut bulunan ittihadı efkâr muhtelif tahvilât hamilleri arasındaki rakabetin tesiriyle bozulmuştu. Meselenin hallini yeniden tehir eden sebep te budur. Esasen 11 Temmuz 1878 protokoluna muarız bulunan Türk hükümeti alacaklıları arasında ittifak bulunmamasından dolayı vaziyetinin kuvvetli olduğunu anlayacak derecede kurnazdı. Berlin muahedesine imza koymuş olan diğer devletlerin bu muahedenin muhtelif maddelerini tatbik hususunda gösterdikleri numune, aynı derece mühim maddeler tatbik edilmiş dururken, İstanbulda malî bir komisyon tesisine muhalefetinden dolayı Babiâlinin tenkit edilmemesi için bir delil olarak zikredilebilirdi.

Osmanlı hükümetinin tavikkar siyaseti ve diğer devletlerin Berlin muahedesinin tatbikına tevessüldeki muvaffakiyetsizlikleri ilânihaye devam edemezdi. Babiâliyi bir sureti hal bulmağa sevkeden hakiki kuvvet para ihtiyacı idi. Rusya ile harp esnasında hükümetin malî ihtiyaçlarını İstanbuldaki yerli bankalar temin etmiş ve bu istikrazlara devletin en mühim varıdatı karşılık gösterilmişti. Bu istikrazların en mühimmi, Müdafaa istikrazı, 1877 de yapılmış ve mukavelesi hükümetle Osmanlı Bankası ve (Glyn Mills, Currie and Company) isminde bir Londra Bankası arasında imza edilmişti. Bu istikraza İngiltere de hiç iltifat olunmadı; o kadar az talip çıktı ki 1878 de Osmanlı Bankası yalnız başına hükümete muavenete mecbur oldu. Yerli bankalardan alınan avanslarla Müdafaa istikrazının yekûnu dokuz milyon İngiliz lirasına balığ oluyordu. Bunla-

---

ğine dair ortaba bir delil görmediğinden Fransa hükümeti delegelerini tayin etmek istemiyordu. Verilen müddet 19 martta hitam buldu ve Babiâli serbest olduğunu bildirdi. Bu esnada İngiltere hükümeti kendisince şayanı kabul her hangi bir komisyona delege tayinine hazır bulunuyor ve bu noktai nazara Fransızlar da ıştirak ediyorlardı. İtalya hükümeti (Tocqueville) planına itiraz ederek *“Berlin kongresinin on sekizinci protokolünde mevzu bahis komisyon toplanmadıkça İtalyan hamilleri menfaati namına ne borçlarda tenzilât ıcrasına ve ne de esusen muhassas varıdatın devrine muvafakat etmiyeceğini”* bildirdi.

Osmanlı hükümetinin noktai nazarı - ki Karatodori Paşanın (Corti) ye gönderdiği bir cevapta münderiştir. - *“Teklif olunan beynelmilal komisyonunun maksadı hamilleri tatmin edecek en iyi şekil bulmak olduğuna ve (Tocqueville) Projesi tatbik edilmek üzere bulunduğu göre on sekizinci protokolun tatbikine mahal olmadığı”* merkezinde idi.

(Parliamentary Papers), No. C. 2709 (1880). 21, 25, 46, 51, 52. 53 numaralı tahriratlar. Bundan başka Rus hükümeti de Babiâliye yapılacak her hangi yeni bir istikrazın, kendi menafiine muzur olacağı noktasından, projeye muhalefet ediyordu. (Du Velay) in yukarda zikredilen eseri, s. 385.

rın bir çoğu kısa müddetli avanslardı ve bu meselenin kat'i bir surette halli daha mühim olan düyünü hariciye mes'elesinden evvel olmak lâzımdı. Osmanlı Bankası ve diğer yerli bankerler, Avrupanın bütün para piyasalarının kapalı olduğu bir zamanda, Osmanlı hükûmetine muavenette bulunmuşlardı.

Osmanlı hükûmeti, kendisine yerli müesseselerin kapılarını yeniden açacak ve bütün borçlar meselesinin kat'i surette halline müncer olacak bir sureti halle taraftardı.

Vukuat tam bu neticeyi hasıl etti. 1879 Teşrinievvelinde bir İngiliz bahrî nümayişi üzerine Sait paşa sadarete ve İbrahim Efendi de Maliye nazaretine tayin olundular. Bu zevat seleflerinden daha zeki bulduklarından vaziyetteki ehemmiyeti idrak ediyorlardı. Yerli bankalardan alınan avansların bir sureti halle raptından tevellüt edecek fevait aşikârdı. Bu sebeplerdir ki 1879 Teşrinisanisinde Osmanlı Bankası ve sair yerli alacaklılar bu neticeyi hasıl edecek bir proje teklif ettikleri zaman Babîâli imzaya hazır bulunduğunu bildirdi. Bu, Türk hükûmetile alacaklıları arasında uzun bir zamandanberi devam eden müşkülâtın halli için ilk atılmış adımdı.

10 Teşrinisani 1879 itilâfının mühim esasları şunlardı: Hükûmet pul, ispirto ve bazı mahallerin saydiye ve harir rüsumunu, tuz ve tütün inhisarlarını, bunların, 1 Mart 1879 dan, 1 Mart 1880 e kadar olan varidatının yüzde on fazlası ile, ihale ediyordu. Bu varidatın idaresi malî grupun elinde bulunacaktı; hasılat bu gruptan alınan avansların tediyesine tahsis edilecekti; mukavetenin müddeti on sene idi. Hükûmet, dahilî ve haricî hamillerle daha müsait bir itilâf aktettiği takdirde bu mukaveleyi fesih hakkını muhafaza ediyordu. [20]

Hükûmet bu sureti halle, yerli bankerlerin hukukunu muhafaza etmek ve Avrupanın devlet maliyesine resmen müdahalesine mani olmakla beraber haricî alacaklıları tatmin edecek bir program tatbik etmek arzusu ile muvafakat eylemişti.

Bu teşebbüse memlekette kıymet verildiği halde, Avrupadaki türk tahvilatı hamilleri üzerindeki tesiri iyi olmamıştı. Muhtelif istikraz hamilleri hariciye nezaretlerine [21] protestolarda bulundular ve bu protestolar res-

[20] Metni «Parliamentary Papers» dedir. No: C. 2709 (1800), tahrirat 89, melfuf 3, (fransızca); tahrirat 96, melfuf 6, (İngilizce). (Young)'ın yukarda mezkûr eserine de bakınız. Cilt V. ss. 6162.

[21] «Parliamentary Papers», No: C. 2709 (1880) tahrirat 90, 93, 96, 105, 109.

mî talepleri intaç eyledi[22]. Bundan başka Avrupa, ekserisi türk tebaasından mürekkep bir idare tesisini de hoş görmüyordu, mazideki bütün müşkilât buna müşabih vaziyetlerden çıkmamış mı? Memnun olmıyan hükümet memurları yeni idarenin en küçük hatalarını tenkit edecekler ve Türkiye için ecnebî idaresinin muvafık olmadığı ileri sürülecekti.

İlk yarım senenin neticeleri, türk tebaasından mürekkep ve bir kaç avrupalının riyaseti altında bulunan bir idarenin yalnız namuskâr değil belki de faal olabileceğini gösterdi. Dahilî vaziyetin varidat toplamak için pek namüsait olmamasına rağmen, hasılat tevhit edilen avanelar mürettebatına fazlasile kifayet ediyordu. İdarenin müdürü olan (Mr. Hamilton Lang) ilk yarım senelik raporunda idare memlekette daha iyi teessüs ettiği ve hükûmette kaçakçılıkla mücadele için daha iyi bir vaziyette bulunduğu zaman varidatın pek çok tezayüt edeceğini tahmin ediyordu.[23] Bu müsait neticeler 10 Teşrinisani itilâfına iştirak etmiyen garbî Avrupa hamillerinin gıbtasını celbediyordu. Bununla beraber Babîâli alacaklılarının şikâyetlerini halletmek istiyordu; Çünkü ancak böyle bir sureti halden sonra Avrupa malî piyasalarına müracaat imkânı hasıl olacaktı. Rûsumusitte idaresinin muvaffakiyeti üzerinedir ki 3 ve 23 Teşrinievvel notaları verilmiş ve bu tekliflerden, binnetice, Muharrem Kararnamesi meydana gelmiştir [24].

[22] Aynı eser, tahrirat 81, 82 ve 102 (Sir Henry Layard)'a yazılan bu tahriratlarda: «1862 istikraz hamillerine teminat olaruk gösterilen tütûn, tuz, pul, patenta rûsumunun tesviyei düyuna tahsisi noktasından itilâfname ile fermanın tatbiki resmen protesto» edilmektedir.

[23] (Du Velay)in yukarda mezkûr eseri., ss. 405-12.

[24] Türkler Berlin kongresinde tavsiye olunan komisyon tesisi fikrinde mündemiç tehlikelerden korkuyorlardı. İngiliz sefiri (Mr. Goschen) (Lord Granville) e verdiği bir raporda Osmanlı hariciye nazırı ile olan mükâlemsini nakleylemişti. Bu raporda deniliyor ki:

«Pek yakınında o protokolün (XVIII) tatbiki için teşebbüsata intizar eylemeleri lâzım geldiği, çünkü bu mes'eleyi ortaya kendilerinin atmış oldukları hakkındaki mütaleam endişe ile karşılandı. Hükûmet komisyondan her hangi bir nümâyış kadar korkmaktadır, büyük mukavemete intizar olunmalıdır.

Fakat devletler meseleyi takip arzusunda değildirler. Sefir diyor ki:

«Bu hususta refiklerimin mütalâasını aldım. İntizar eylediğim gibi, yeni ve müşkül bir mesele çıkarmağa kendilerini pek meyyal görmedim.» Mamafi